

Az énekmondó sajátmaga nyomorúságain gúnyolódik, tréfás célzásokkal szólítja fel hallgatóságát adakozásra, az őt kinevelőkre mulatságosan kiforgatott átkokat szór. Ezek a három ismert „hegedős ének”-kel azonos tartalmi mozzanatok azt sejtetik, hogy ezt a műfajt a néphez közelebb álló, alacsonyabb sorsú énekmondók művelték. Az ének formai sajátosságai is erre engednek következtetni. Az énekmondó a XVI. században elég ritka, népies jellegű hetest (4., 3.) használja.⁶ Néhol egészen kitűnő ritmust ad:

Az inöket zengettem,
Az nótáját pengettem,
Issza Bebek jó borát,
Törölgeti tarkóját.

A verssorok majd egyötöde azonban (72 sorból 14) 8, sőt 9 szótagos. Szövegromlás vagy másolási hiba itt nehezen feltételezhető. Azt kell gondolnunk, hogy a Vargyas Lajos által korábban nevezett szabad szótagszámú sorokkal van dolgunk.⁷ Figyelemreméltó az is, hogy a versszerző párosrímeket alkalmaz, ami a XVI. század műköltői gyakorlatában szinte alig fordul elő.

ECKHARDT SÁNDOR:

EGY SZERELMESVERS-FOGALMAZVÁNY A XVII. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

A Zichy-levéltár anyagában több XVII. század elejéről származó ének és egyéb töredék között őriznek egy szerelmes verset (fasc. 486), mely a maga nemében elég ritka jelenség a magyar irodalom régi korában. A versíró ugyanis ezen a papírlapon fogalmazta, s. mitgatta, javítgatta udvarlásra szánt versét. Ha a kétes hitelű *Szabács viadalát* nem számítottuk, csak Balassi Bálintnak legújában felfedezett sajátkezű versszemelvényeit idézhetjük, mint hasonló esetet, mert itt is a költő saját kéziratán módosítja első fogalmazását.

Versünk keltezésére nézve egy felső dátumunk van: A papír hátlapján ugyanis ez olvasható: „Az katonnakban ket ket louas körnöllem legen mindenkor ha ualamiert Hirtelen ke'letik h'u'atha'ffam oda kmeteket.” s utána az összehajtott ívre írt dátum: 1632. A megjegyzést ugyanaz a kéz írta a papírlapra, melytől a vers származik. Ebből mindenesetre annyit lehet következtetni, hogy valami parancsnokló vitéz volt a szerző és hogy 1632 előtt írhatta. A Zichy-levéltárnak ebből a korból származó anyagában a Melith, Telegdy, Csapy, Várday, Kisserjény családok levelei alkotják a törzsanyagot, tehát a szerzőt ezek tagjai között lehet sejtetni. Szokoly Miklósné Telegdy Kata verselő hajlamáról már eddig is tudtunk (ld. *Irodalomtörténet* 1930, 96. és tölem: Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése, 1914, 195.). És érdekes, hogy az ismeretlen szerzőjű szerelmes vers ritmusa egyezik a Telegdy Kata verses levelében rögtönzött vers ritmusával, mely még 1596 előtt keletkezett.

A Balassit követő évtizedekben már több szerelmes versíró bukkan fel Rimayn kívül; így a Vásárhelyi Daloskönyv egyes darabjainak ismeretlen szerzői.

A kor divatos udvarló stílusának hatását érezzük a mi darabunkban is, különösen mikor a költő a szerelmes valami kedves madárral azonosítja (vö. pl. Balassi János énekét, B. B. összes m. I. 147.), szárnya csattogását, nyelve hangját (énekét) és csattogását emlegeti, majd kalitkába helyezi.

Közlésünkben dőlt betűvel szedtük a betoldott szavakat és sorokat, ugyancsak dőlt betűvel, de zárjelben, a kihúzott részeket. De a szerző több ízben, pl. az utolsó előtti sorban, meghagyott fölösleges, át nem húzott szavakat.

⁶ Horváth János: Rendszeres magyar verstan. Bp., 1951. 29–30. l.

⁷ Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa. Bp., 1952. 135., 213. l.

Egi igen zep kedues
 illö kellemettes
 5 *sauaiban* enekeben helies
 czuda illemettes
 el hatla zollassat —
 [vellem] nieiue czattogusat
 uiselli cak Gíáßut
 [nekiem ez] ellegh nagy büntettes
 10 nem tudhatuan [l] okat
 lat[am]uan mas [kalitkat] Hailekatt

Fekete [hailekat] —
 az buian [.....?] nagj munkat —
 ziuue feül mellie
 15 [velm?] killieb üldögeluin
 iezzi bü faidalmait

De hogi ekes uoltod —
 kellemettes tudod —
 20 *sokra* [mas] [ra] buidat oztod —
 Im ramis noditod —
 tauoztasd rofamis —
 25 *magad* tudod kedues iomis
 rollad higied ontod —

Mindenben mertekelt —
 boldogh ky igienkint
 25 hordozhat egienkint
 S. mindennek keduenkint —
 kik m'kent feienkint —
 zereü hiuenkint —
 ostt *βolden βemel...* [?]

30 *Sok bud el βalasra*
 Szarniad czattogasra.
 nie'uednek hangjara
 tudod töb Jauadra —
 35 igekeztem azra —
 ne feleicz kiuan[iad]nad s. *kiunnad*
 nam e'memet tudod —
 higied iuthacz Jomra, —

Szü szere'em hiuet
 40 Istentulis keduet
 Szeretuen czak egiett
 uehet[is]y io neuett —
 a'dasiual bünet
Telles merte könet
 kerünk hat egüuett.

45 Heted *β*auunk legien —
 mina unkna! eg'en, *Hiuen*
 kit e'tünk el ueg'eri —
 s. nagj kegielmet legien,
 50 azért ketten igien
 ald[asunk]hasunk vensegen —
 haromsago[n]tt egien. —

Átírásunkban, ahol csak a véglegesnek szánt részeket hagytuk meg, az egész így hangzik:

*Egy igen szép kedves
illő, kellemettes
szavaiban helyes,
csuda illemettes
elhatta szólássát,
nyelve csattogását.
viseli csak gyászát.
Nekem ez büntetés
nem tudhatván okát,
látom más hajlékát.*

*Fekete hajlékát
az búján nagy munkát¹
szíve felől meltye
killyebb üldögelvén
jezzi² bü fájdalomt.*

*De hogy ékes voltod
kellemettes, tudod.
Sokra buidat osztod.
Im rám is nóditod,
távoztasd róllam is,
magad, kedves, jóm is
róllad, higgyed, ontod.*

*Heted szavunk legyen
minálunknál híven.
kit éltünk elvegyen,
s nagy kegyelmet tegyen,
azért ketten ilyen
áldhassunk vénségen
háromságot egyen.*

Még ebben az átírásban is sok zavart okoz a vers értelmezése. A gondolatmenet nagyjából a következő: Egy szép kedves elhallgatott, gyász ült lelkére. De ez a bú másokra is kiterjed; azokra, akik őt szeretik. Így a költőre is, aki részt kér bánatából, mert minden ügyben, így bánatban is mértéket kell tartani és a bánatot is el kell osztani azok között, akiket szeretünk. Már pedig a kedves tudja, hogy minden szavára felbuzdulva igyekezett javának munkálására. Ne felejtse hát őt, hisz ismeri indulatát. Isten is csak úgy veszi jó néven a szerelmet, ha egyet szeret a kedves; kérjék hát együtt áldását, hogy vénségükben is együtt áldhassák a szentháromságot.

A részletekre a következőket kell megjegyeznünk.

A 3. sorban a költő nem döntött, vajjon meghagyja-e az eredeti szót (enekeben), vagy a betoldott szó (sauaiban) legyen-e a végleges szöveg.

A 9. sorban a kihúzott szót nem tudtam kibetűzni.

A 11. sorban törölve van ugyan a 'hailekat' szó, de semmivel sincs pótolva.

A 21. sor sem tekinthető végleges megoldásnak: a betoldott 'magad' szó nincs kellően beillesztve.

A 29. betoldott sort nem tudtam kielégítően elolvasni.

A 35. sorban sem törölte a verselő egészen az utólag helytelennek vélt 'kiuniad' szót.

A 43. betoldott sor nem egészen világos.

A 45. sorban a 'heted' szavunk' alighanem 'hetedik szakaszunk'-at jelent.

Balassinak is van verse, ahol a kesergő Coeliát festi. De milyen elragadóan tökéletes a nagy költő művészi képe az ismeretlen udvarló dadogásához képest! Igazságos ítéletet azonban csak úgy alkothatnánk magunknak a versről, ha végleges alakban állna előtünk.

¹ gyötrelmét

² mutatja

³ üggenként

⁴ zsoldként: de az olvasat nem biztos.

Ugyanitt, a Zichy-levéltár 486. csomójában van az a két leveles, rongált állapotban levő írás, melyből a verses részt Lukács Pál már kiadta az Irod. Közl. 1929., 225. lapján. A cím szerint a bevezetéssel ellátott imát és verset Bornemissza Váci Menyhát, petneházi pap írta 1609-ben, Várday Kata vígasztalására és Várday Kata ura, Nyári Pál és gyámja, Ecsedi Báthori István emlékére ídezi fel benne, akik egyekkel ezeltört haláltak el. Lukács tévesen Vak Menyhátnak olvasta. Egyébként szövegkiadása hű, két sortól eltekintve: a 32. sorban „Ide assok fynessege” áll nála „le essek fynessege” helyett, az 52. sorban „sohajtok” „ohajtok” helyett.

Az éneken felismerhető Balassi Bálint egyes, szoltárszerű énekeinek hangulata a nótául választott Ládonyi Sára alkrosztichont viselő énekén kívül (ld. Dézsi Balassa-kiadásában 658. l.). A költemény mindenestre figyelmet érdemel szép ritmusa és egyéni hangja miatt és érdekes módon szerepel itt is, mint a fent közölt szerelmes éneken, a kor sólymászzenvedélye, mely a hasonlatokat szállítja. Az ének példa arra is, mint írtak mások asszonyok nevében sirásokat, minek szokása már régi a magyar költésben; a legrégebb példa egy ismeretlen éneke egy bizonyos Horváth Ilona nevében (1566), Balassi meg szinte műfajja fejlesztette ezt a szokást.

Nyári Pál egri kapitány volt; tőle foglalták el a törökök Egert a vallon katonák árulása folytán. Később ő is Bocskay oldalára állt, mint a költemény másik felidézettje, Nyári vagy Ecsedi Báthori István országbíró, akit a Nyírbátor melletti Petneháza (a költemény elején „petneházinak” van írva) papjának nagyon is volt oka siratni, mert református egyházának megingathatatlan oszlopa volt, Ideje, hogy Báthori napló szerűen írt szoltárparafrízait, melyből eddig csak töredékeket ismertünk és amelyek csak nemrég kerültek elő hosszú lappangás után, végre egyszer nyomdafestéket lássanak, mert bennük az irodalom egy rendkívül érdekes, prózánk történetében jelentős állomást képviselő írórt ismerne meg, aki a kifejezés rejében páratlanul áll a maga korában, sőt Pázmánnyal is felveszi a versenyt.

MAKKAI LÁSZLÓ:

TOLNAI DALI JÁNOS HARCA A HALADÓ MAGYAR KULTÚRÁÉRT

(Adatok sárospataki tanári működéséhez, 1638—1642.)

A XVII. század harmincas éveiben, a feudalizmus előrehaladó bomlásának talaján, Magyarországon is kiéleződött a skolasztikus teológiai világnézet, az egyház műveődési monopóliuma és a latin nyelv uralma elleni harc a polgári kultúra racionalista (részben már ösztönösen materialista), demokratikus és nemzeti célkitűzéseinek érvényesítéséért. A küzdelem kezdetei a humanizmus és a reformáció hazai mozgalmaira nyúlnak vissza, ezeket folytatják és emelik magasabb fokra a puritánusok. Mint a fejlődő, kapitalista csírákat érlelő árutermelésben érdekelt városi és részben köznemesi rétegek szószólói, a magyar puritánusok felvetik előbb egyházi, majd politikai téren a demokratikus önkormányzati elveket, az anyanyelvű népoktatás, a természettudományos művelődés követeléseit s mindezek szolgálatában széleskörű irodalmi tevékenységet fejtenek ki.

A puritánusok kulturális törekvéseinek legkiemelkedőbb képviselője Apáczai Csere János volt s ugyancsak a puritánus mozgalmakba illeszkedik bele Comenius magyarországi működése. De Apáczain és Comeniuson kívül is voltak a XVII. század derekán a haladó magyar kultúrának kiváló élharcosai, akik részben előkészítették, részben kiszélesítették azokat az eredményeket, melyek e két nagy névhez fűződnek. A polgári történetírás Apáczait magányos üstökössé idealizálta, egyáltalán nem, vagy alig véve tudomást arról, hogy munkássága szervesen beletartozik egy olyan mozgalomba, mely a magyar társadalomban csírázó forradalmi törekvések kifejezése volt. Messzemenően kikutatták idegen mintaképeit, de elhallgatták hazai előzményeit, a dicsőítő nacionalista frázisok leple alatt azt a kozmopolita szemléletet sugalmazva, hogy a magyar kultúra megújításúért folytatott harcra nem a magyar társadalom belső fejlődéséből fakadt, hanem gyökértelen ideológiai import volt. Így szorult háttérbe és szigetelődött el Apáczaitól nagy előfutárjának, Tolnai Dali Jánosnak alakja.

Tolnai Dali János (1606—1660) a magyar puritánus mozgalom kulturális célkitűzéseinek első öntudatos és harcra kész képviselője volt s kiállásáért a hazai feudális-klerikális reakció részéről a rágalommal és üldöztetések hosszú sorát kellett elszenvednie. Első sárospataki tanársága (1638—1642) idején kifejtett munkásságában megtaláljuk Apáczainak úgy szólván minden törekvését, legalább csíráiban. Tolnai már hazai iskolázatása során, első sorban tanára, a Comeniussal és körével bensőséges kapcsolatot tartó Bisterfeld révén megismerkedett a haladó politikai és kulturális eszmékkel. Külföldi (hollandiai, angolai) tanulmányútja alkalomával szoros személyi kapcsolatokat is épített ki az akkori európai kulturális élet számos élenjáró képviselőjével (barátságban volt Comeniussal, Hartlib Sámuellel, Amesiuszal, talán Miltonnal is) és tevékenyen részt vett a Hartlib köré tömörülő londoni haladó értelmiségi kör kulturálpolitikai eszmecseréiben. Az angol forradalom balszárnyán küzdő értelmiségi vezetők mindvégig fegyvertársuknak tartották őt és évtizedeken át leve-